

**Національний
архітектурно-історичний заповідник
«Чернігів стародавній»**

**Центр пам'ятокознавства
Національної академії наук України
і Українського товариства охорони
пам'яток історії та культури**

ЧЕРНІГІВСЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ

Збірник наукових праць

Випуск 4 (7)

Чернігів
Видавництво «Десна Поліграф»
2016

ДО ІСТОРІЇ АРХІТЕКТУРНО-АРХЕОЛОГІЧНОГО ВИВЧЕННЯ П'ЯТНИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ЧЕРНІГОВІ

У статті розглянуто основні етапи архітектурно-археологічних досліджень П'ятницької церкви в Чернігові з метою нагадати прізвища дослідників, з'ясувати їх внесок у вивчення та реставрацію пам'ятки.

Ключові слова: П'ятницька церква, реставрація, С. Шугаєвський, П. О. Лашкар'юв, Ф. Ф. Горностаєв, П. Д. Барановський, М. В. Холостенко.

Чернігів – одне з найдавніших міст України, в якому і до сьогоднішнього дня збереглися християнські старожитності: величні храми XI–XIII ст. та монастирські комплекси. В історії архітектурно-археологічних досліджень Чернігова окреслюються п'ять етапів [20] і на кожному з них дослідники приділяли увагу П'ятницькій церкві однойменного монастиря.

Собор монастиря, більше відомий під назвою П'ятницької церкви на Червоній площі (інакше – на Старому базарі, або ж на П'ятницькому полі), належить до числа тих пам'яток давньоруської архітектури, які внаслідок пізніших перебудов настільки змінили свій вигляд, що під новою зовнішністю майже неможливо розгледіти їх справжні риси, що визначають характерні особливості епохи і стилю (Рис. 1).

Рис. 1. П'ятницька церква на Червоній площі (інакше – на Старому базарі, або ж на П'ятницькому полі)

П'ятницький собор, який мав традиційний план хрестово-купольної споруди у вигляді прямокутника (12,3 x 11,3 м) з трьома вівтарними апсидами і чотирма стовпами, що несуть склепіння і главу, був під час перебудов обнесений з трьох сторін прибудовами, була надбудована глава (що збільшило первісну висоту на 8 м), надбудовані вздовж стін масивні та пишні барокові зубчасті фронтони, вікна розширені і пробиті нові, пілони всередині храму зроблені більш тонкими, і стіни отиньковані, фасадна обробка зрубана, і з зовнішнього боку стіни, як і глава, отримали облицювання і тиньк в формах, властивих бароко [1, с. 14]. Все це значно збільшило храм, але майже повністю стерло зовнішні сліди його первісного вигляду та дозволило віднести його до характерних представників українського бароко. З подальшої історії монастиря відомо, що будівля храму піддавалася змінам після пожеж, що сталися в 1750 р. і 1862 р. У 1786 році монастир був закритий, всі його будівлі, крім собору, були знесені, і собор існував уже як парафіяльна П'ятницька церква з прибудованою у 1820 р. дзвіницею і в 1850 р. – новими приділами [1, с. 15].

Тривалий час реставрація пам'яток була засобом відновлення будівлі переважно для практичних, а не наукових цілей і тому не дозволяла розробити і застосувати цілком науковий метод у відновленні і точному дослідженні архітектурних пам'яток. З цієї причини і собор П'ятницького монастиря в Чернігові, який не має точного літописного датування і був капітально перебудований в кінці XVII ст., що зберіг лише незначні риси старовини у вівтарних апсидах, не був пам'ятником документованим.

На початку XVIII ст. до старожитностей Північного Лівобережжя звертаються картографи. Серед численних планів міст регіону особливе місце належить «Плану Чернигова с окрестностями» або «Абрису Черниговскому» 1706 р., який містить інформацію про пам'ятки давньоруської доби. За валами окольного граду на плані окреслено територію П'ятницького монастиря, де розміщена однойменна церква (Рис. 2). Це перше графічне зображення пам'ятки.

Пожвавлення у вивченні історії та археологічних старожитностей Північного Лівобережжя припадає на останню чверть XVIII ст. – час «наукових подорожей енциклопедистів». Це, в першу чергу, було пов'язано з підготовкою та запровадженням в Лівобережній Україні загальноросійського адміністративно-територіального устрою. Спеціально створена комісія А.С. Милорадовича протягом 1779–1781 рр. опрацювала статистично-топографічні описи Чернігівського, Новгород-Сіверського та Київського намісництва. До цих описів потрапили відомості з історії міст і сіл, але, на жаль, дуже стислі й фрагментарні.

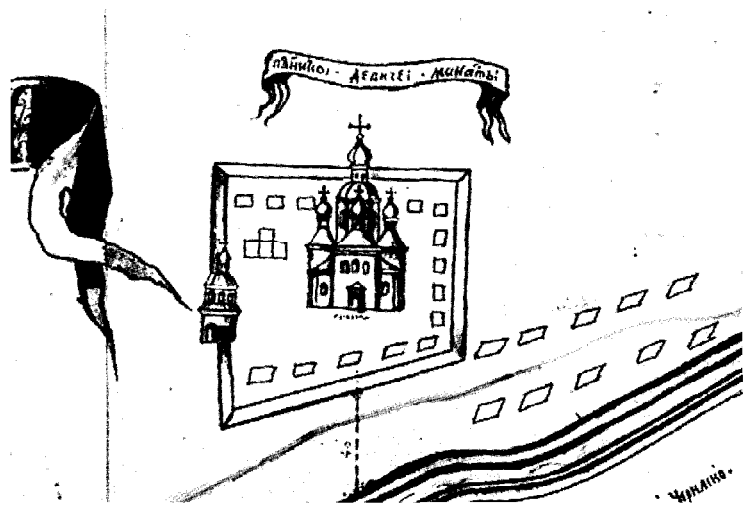

Рис. 2. Фрагмент «Абрису Черниговского» 1706 р.

Особливе місце у регіональній історіографії Північного Лівобережжя належить праці О. Ф. Шафонського «Черниговского наместничества топографическое описание» (1786 р.), в якій він навів унікальну інформацію про давньоруські старожитності Чернігова. О. Ф. Шафонський описав стародавні Єлецький і Троїцько-Іллінський монастирі, Спаський та Успенський собори, Іллінську церкву. Не вдалося О. Ф. Шафонському атрибутивати П'ятницьку церкву: «когда и кем построена, нет никаких видов» [16, с. 272]. Це й не дивно, адже через брак писемних джерел і неодноразові перебудови, яких зазнав

цей храм, віднести його до пам'яток давньоруської доби було проблематично.

Наприкінці XVIII ст. після приєднання Причорномор'я до Російської імперії вітчизняні історики й аматори занурились у південний скіфо-античний світ. Спостерігалось суттєве хронологічне зміщення пріоритетів: російські дослідники захопились античністю у той час, коли на заході Європи у центрі уваги опинились середньовічні старожитності.

Початок XIX ст. ознаменувався піднесенням національної самосвідомості українського народу. Цьому сприяло багато факторів суспільно-політичного характеру. Зокрема, наприкінці XVIII ст. імпульс цьому процесу дав ряд найважливіших політичних подій, що мали загальноукраїнське і загальноросійське значення. Саме на цей час припадає пробудження інтересу до вітчизняної східнослов'янської старовини в Росії.

Уряд Російської імперії, зі свого боку, ініціював заходи щодо охорони історико-культурної спадщини. Своім указом від 31 грудня 1826 р. Микола I зобов'язав місцеву адміністрацію збирати відомості про «остатки древних замков и крепостей, или других зданий древности, и в каком они положении ныне находятся... чтобы строжайше воспретить таковые здания разрушать; что и должно оставаться на ответственности начальников городов и местной полиции» [11, с. 1373]. Відтак, на сторінках «Журнала Министерства внутренних дел» з'явилися повідомлення про П'ятницьку церкву в Чернігові [13].

До монастирських старожитностей Чернігівщини звернувся і Т. Г. Шевченко. Протягом 1845–1846 рр. Шевченко мав три великі самостійні відрядження в різні регіони України. Поталанило і території Північного Лівобережжя.

Наприкінці 1845 р. Т. Г. Шевченка було відряджено до Полтавської та Чернігівської губерній. Значний відрізок часу він прожив у Чернігові і лише в квітні 1846 р. повернувся до Києва [2, с. 43; 8, с. 95]. Увагу дослідника привертають різні категорії пам'яток, зокрема, археологічні об'єкти – могили, стародавні укріплення, а також пам'ятки давньоруської архітектури. Діставши дозвіл чернігівського архієпископа Павла на обстеження храмів і церков, Т. Г. Шевченко детально описує історію пам'яток, церковне начиння в історико-археологічних нотатках під назвою «Археологічні нотатки» [17]. Зазначимо, що Т. Г. Шевченко не зміг розгледіти в значно перебудованій перлині давньоруської архітектури – П'ятницькій церкві ознаки давнього храму. Зазначимо, що запис про «церковь св. Праскевы, именуемой Пятницею, коей построение относят ко временам владычества поляков. Кем и когда построена – неизвестно» [17, с. 218], на довгий час відвело зацікавленість до її вивчення як пам'ятки архітектури кінця XII-початку XIII ст.

У фондах Чернігівського історичного музею зберігається рукопис, датований 1858 р. під назвою «Церковь во имя святые Великомученицы Параскевы нареченной Пятницы в г. Чернигове» [18], який належить перу настоятеля П'ятницької церкви Стефану Шугаєвському. Дослідження представляє собою перше з відомих ґрунтовних історичних описів П'ятницької церкви та однойменного жіночого монастиря від давньоруського часу до середини XIX ст. С. Шугаєвський зазначив, що під час перебудов церкви у 1850 р. були розібрані старі прибудови з південного, північного та західного фасадів, а для влаштування нових приміщень були «выкопаны рвы» та помічено, «что кои та, так и другие, приделаны к стенам здания гораздо позже того времени, в котором строено само здание» [18, арк. 8]. С. Шугаєвський зробив висновок про те, що цегла «меньше чем в стенах здания и не имел с последним той связи, какая обыкновенно делается одновременно, при совместном устройстве того и другого» [18, арк. 9]. Після розбирання прибудови західного фасаду «в стене церкви, над аркою, оказались кирпичем заложенные два небольшие окна – вроде амбразур» [18, арк. 9]. Роботи велися і у внутрішньому просторі храму. Після очищення стін від тинькування було зафіксовано місце розташування голосників – «на левой стороне, близ иконостаса, – на расстоянии

двух с половиною аршин от помоста, открыли два пустых шарообразные места: одно в аршин, другое в половину, в поперечник, гладко обделанная глиною железного цвета, которой черепки имели вид горшка» [18, арк. 9]. Нажаль, С. Шугаєвським висновків про їх призначення не було зроблено, да і цей цікавий нарис про П'ятницьку церкву не було оприлюднено. Тому зрозуміло, що з цією інформацією не був знайомий дослідник чернігівських монастирів Філарет Гумілевський.

Для вивчення чернігівських монастирів надзвичайно важливим є семитомне «Историко-статистическое описание Черниговской епархии» (далі «ИСОЧЕ») під редакцією архієпископа Філарета Гумілевського, видане у 1873–1874 рр. в Чернігові. Саме йому належить перша спроба поєднати археологічні та історичні свідчення про давньоруські старожитності Чернігівщини. Як зазначав П.М. Добровольський, «археология была одним из любимейших занятий преосвященного и сослужила огромную службу Черниговской земле» [7, с. 758].

У нарисі про П'ятницький монастир було зазначено, що «храм этот для каждого, кто только видел древнии русские храмы, представляет красивейшую русскую древность дотатарского времени; по высоте столбов и арок храм очень походит на Ростовський собор, только против последнего

размеры его уменьшены» [12, с. 116]. Це повідомлення можна вважати однією з перших спроб визначення часу будівництва пам'ятки як давньоруської.

Датування П'ятницького храму вченими за відсутністю літописних даних встановлювалося досить порізно. Причому більш ранні історики, кінця XVIII-першої половини XIX ст., розглядали його, навіть, як будівлю, повністю побудовану в першій половині або в кінці XVII ст. Деякий інший погляд на пам'ятник встановився в науковій літературі і зберігся на довгий час після того, як професор Київської духовної академії П.О. Лашкар'єв за результатами обстеження у 1895 р. пам'яток архітектури Чернігова заявив у доповіді на XI Археологіч-

Рис. 3. План П'ятницької церкви, виконаний П.О. Лашкар'євим.

ному з'їзді [9, с. 159], що П'ятницька церква «имеет вид восстановленной или, точнее, построенной из остатков древней церкви», що колись «купол, своды и столбы этого древнего здания упали, а стены разрушились так, что для восстановления или, вернее, постройки существующей церкви строители могли воспользоваться только алтарной частью и наружными стенами до известной высоты. Последние послужили фундаментом для возведения церковного здания до нынешней его высоты и, восстанавливая новый фонарь главы и своды, придали им формы, отличные от формы древних сводов вообще» [9, с. 160]. Однак всі ці висновки не були засновані на точних обмірюваннях пам'ятки.

Свій опис професор П. О. Лашкар'єв супроводив планом (Рис. 3) і розрізом храму, на якому давня кладка стін показана менше ніж до половини висоти будівлі, тобто до

верху вікон другого ярус [9, с. 161]. Ці настільки категоричні висловлювання намагався поставити під сумнів і внести в них поправку професор Московського археологічного інституту Ф. Ф. Горностаєв, відзначаючи в своїй доповіді вже на XIV Археологічному з'їзді в Чернігові [5, с. 67], що їм було виявлене давнє мурування біля основи хрестової частини храму, тобто у п'ят склепінь, або приблизно на 3 м вище того рівня давніх стін будівлі, на який вказував професор П. О. Лашкар'єв. При цьому Ф. Ф. Горностаєв висловлював власну думку про датування храму не початком або кінцем XII ст., а кінцем XIII ст., не навівши чітких аргументів. Нажаль, детальні обстеження і обміри, зроблені Ф. Ф. Горностаєвим для пам'яток Чернігова, не стосувалися П'ятницької церкви. Його ж вказівки на сліди стародавньої кладки, що йде трохи вище, ніж стверджувалося його попередником, залишилися непоміченими більш пізніми авторами, що погоджувались з висновками професора П. О. Лашкар'єва. Що стосується склепінь, що мають дійсно незвичайну для домонгольського періоду форму східчастих склепінь, всі автори вказували на їх пізніше по відношенню до початкової епохи пам'ятника походження. Крім того, професор М. І. Брунов ставив питання, чи не є застосування східчастих арок в Чернігові «промежуточним звеном между Сербией и Москвой, например, работой сербов по дороге в Москву» [3, с. 93]. На його думку, склепіння П'ятницької церкви можуть бути віднесені до кінця XIV або до XV ст., тобто до часу застосування цієї конструкції і в Сербії (наприклад, Грачаніца, близько 1320 р.), і кілька пізніше в російській архітектурі (Звенигород 1405 р., Псков 1413 р.). З інших особливостей церкви всі автори незмінно звертали увагу на «любопытный романский фриз из висячих столбиков с консолями, обрамляющих верхнюю часть апсиды» [6, с. 157, 160], говорячи про це, як про один з перших проявів романського стилю на Русі.

У 20–30-х рр. XX ст. ні професор І. В. Моргілевський, який спеціально займався вивченням давньоруської архітектури Києва і Чернігова, ні інші дослідники не зверталися до детального вивчення П'ятницького храму, головною причиною цього було те, що пам'ятник був капітально перебудований і одягнений в непроникну броню нових цегляних облицювань, тиньку, олійного забарвлення та інш. Для проведення відповідних науковим вимогам глибоких зондувань необхідна була серйозна організація цієї справи, пов'язана із значними витратами, з подальшою реставрацією більшого або меншого масштабу.

Саме перші післявоєнні дослідження Чернігова, значною мірою, були пов'язані з вивченням та реставрацією зруйнованих архітектурних пам'яток XI–XIII ст. Після визволення Чернігова у вересні 1943 р. до міста прибула Надзвичайна Державна комісія, яка обстежила архітектурні пам'ятки міста з метою встановлення шкоди, заподіяної гітлерівцями. У складі комісії був відомий архітектор-реставратор Петро Дмитрович Барановський, який зробив все необхідне для рятування П'ятницької церкви. В складних умовах зимою 1943 р. П. Д. Барановському вдалося провести дослідження і обмір церкви, яка перетворилась у 18-метрову льодову глибу, та виявити в основних рисах початкову архітектуру храму. Ці дослідження дали П. Д. Барановському можливість довести, що мурування конструкцій верхніх частин споруди (за виключенням деяких облицювань та нашарувань) складає єдине ціле з нижньою частиною (стінами, пілонами, апсидами) та сучасні їм. З іншого боку, технічні особливості мурування, розмір цегли (27–28 x 16–20 x 4,5–5 см) підтвердили, що будівля відноситься до домонгольської епохи [1, с. 19–20].

З 21 листопада по 14 грудня 1944 р. було проведено тимчасове укріплення майже зовсім зруйнованого північно-східного пілону, якому загрожувало падіння, східне склепіння звільнили від тиску залишків надбудов кінця XVII ст. Одночасно були проведені часткові розкопки та розібрані завали. При цьому особливо цікавою була

знахідка фрагменту глави, що засвідчило, що всі основні конструктивні елементи будівлі, всупереч літературним твердженням минулого, були складені з домонгольської цегли-плінфи. Вже 10 грудня 1944 р. П. Д. Барановський на засіданні Вченої експертної Ради по охороні та реставрації пам'яток архітектури доповів про перші консерваційні заходи, а також запропонував проект реставрації [17, с. 118].

У 1945 р. було проведено другий цикл робіт по укріпленню руїн П'ятницького храму. З 15 жовтня по 15 грудня був закріплений північно-східний пілон, знято цегляні над-

Рис. 4. Ніша між вікнами північного фасаду (за М. В. Холостенком).

будови над північною гілкою хреста. В результаті робіт в храмі було встановлено наявність фрескових розписів. Серед завалів виявили 100 плінф з різноманітними клеймами. Крім того, було розкрито на східній стіні церкви стрільчатую арку з нішею. П. Д. Барановський зробив висновок, що таке ж оформлення мали й інші фасади церкви [1, с. 25], що і підтвердили архітектурно-археологічні дослідження М. В. Холостенка (Рис. 4).

Г. М. Штендер, який брав у 1957 р. участь у відновленні церкви, звернув увагу на деякі деталі, наприклад брівку над порталом, що не було задокументовано на самому пам'ятнику, а відтворені за аналогією з церквою в Овручі. Крім того, були зафіксовані лекальні цеглини, що свідчать про наявність пілястр з «трилисником», такі ж, як в храмі Новгород-Сіверського.

У результаті цих робіт і досліджень П. Д. Барановський прийшов до висновку, що склепіння П'ятницького храму ступінчастої конструкції були початковими, а також відкинув можливість побудови церкви сербськими зодчими. Дослідник зробив припущення, що П'ятницький храм міг бути одним з останніх та най-

довершеніших творів видатного зодчого Петра Милонєга. На основі зіставлення цих даних з подіями політичної історії, П. Д. Барановський запропонував більш вузьку дату – перші роки XIII ст. [1, с. 33].

У сучасній науковій літературі не раз відзначалися творчі контакти між чернігівською, полоцькою і гродненською архітектурними школами. Так, М. М. Воронін вважав, що «в черниговской церкви Пятницы повторен редкий в древнерусском зодчестве и характерный для Гродно прием «среза» угла четверика под 45°» [4, с. 145].

Після розбирання руїн та дослідження пам'ятки М. В. Холостенком протягом 1953–1959 рр. [12] та П. Д. Барановським протягом 1953–1970 рр., було здійснено реставрацію П'ятницької церкви, повернуто храму його первісний вигляд (Рис. 5, 6). У реставрації також брали участь Ю. С. Асєєв, М. М. Олександрова (Говденко), А. А. Карнабед та інші. У 1969–1971 рр. були закінчені дослідження вівтарної частини храму, які проведені старшим науковим співробітником Чернігівських реставраційних майсте-

Рис. 5. П. Д. Барановський серед учасників реставрації П'ятницької церкви

Рис. 6. Під час реставраційних робіт

рень І.І. Єдомахою та завідуючим науковим сектором Чернігівського архітектурно-історичного заповідника А. А. Карнабедом [19, с. 120].

У 1967 р. було розроблено проект музейної експозиції у П'ятницькій церкві. Для її формування реставратор пам'ятки П. Д. Барановський у 1968 р. передав значну кількість знахідок, виявлених ним у ході реконструкції храму протягом 1943–1961рр., що стали основою виставки (блоки руїн, зразки плінфи з мітками і клеймами, фрагменти фресок, архітектурно-будівельна гончарна кераміка, вироби з кольорового та чорного металу, фрагменти скла давніх віконниць). Експозиція музею поповнювалася і за рахунок інших речей. У 1972 р. з фондів Чернігівського державного архітектурно-історичного заповідника до П'ятницької церкви були передані будівельні матеріали. Після завершення формування експозиції навесні того ж року було відкрито музей [10, с. 70–71].

У 1992 р. за розпорядженням представника Президента України В. В. Мельничука П'ятницька церква була передана громаді автокефальної православної церкви [13]. Релігійна громада взяла на себе відповідальність не лише проводити реставраційні та ремонтні роботи за свій рахунок, а зберігати фрагменти фрескового розпису та забезпечувати вільний доступ екскурсійних груп і окремих громадян для огляду пам'ятки архітектури.

П'ятницька церква продовжує залишатися пам'яткою історії та архітектури національного значення та знаходиться під охороною Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній».

Джерела та література

1. Барановский П. Д. Собор Пятницкого монастыря в Чернигове / П. Д. Барановский // Памятники искусства, разрушенные немецкими захватчиками в СССР. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1948. – С. 13–34.
2. Брайтчевський М. Ю. Шевченко та археологія / М. Ю. Брайтчевський // Історичні погляди Т. Г. Шевченка. – К.: Наукова думка, 1964. – С. 39–45.
3. Брунов Н. И. К вопросу о раннемосковском зодчестве / Н. Брунов // Труды секции археологии Российской ассоциации научно-исследовательских институтов общественных наук (РАНИИОН). – М., 1928. – Вып. IV. – С. 93.
4. Воронин Н. Н. Древнее Гродно / Н. Н. Воронин // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1954. – № 41: Материалы и исследования по археологии древнерусских городов. – Т. 3. – 233 с.
5. Горностаев Ф. Об архитектуре древних храмов Чернигова домонгольского периода / Ф. Горностаев // Труды XIV Археологического съезда в Чернигове. – М.: Типография Общества распространения полезных книг, 1911. – Т. III. – С. 61–68.
6. Грабарь И. Э. История русского искусства / И. Грабарь – Москва: изд. И. Кнебель, [1910–1913]. – Т. 1: История архитектуры. Т. 1. Допетровская эпоха. — [1910]. – 220 с.
7. Добровольский П. М. К биографии Филарета Гумилевского / П. М. Добровольский // Черниговские епархиальные известия. – 1907. – № 27. – Ч. неоф. – С. 757–763.
8. Иванцов И. Т. Г. Шевченко – историк-археолог / И. Иванцов // Исторический журнал. – 1939. – № 4. – С. 95–101.
9. Лашкарев П. Церкви Чернигова и Новгорода-Северского / П. Лашкарев // Труды XI Археологического съезда в Киеве / [под ред. гр. П. Уваровой и С. Слуцкого.] – М.: Печатня А. Н. Снегиревой, 1902. – Т. 2. – С. 146–161.
10. Нижник Л. З історії П'ятницької церкви / Л. Нижник // Сіверянський літопис. – 2016. – № 1. – С. 66–71.
11. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – СПб.: Типография II отделения собственной его Императорского Величества канцелярии, 1830. – Т. 1. – 1389 с.

12. Пятницкий монастырь // Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Чернигов, 1873. – Кн. 4. – С. 113 – 126.
13. Розпорядження представника президента України 17 червня 1992 р. – № 93. – С. 1.
14. Холостенко Н. В. Архитектурно-археологические исследования Пятницкой церкви в г. Чернигове (1953–1954 гг.) / Н.В. Холостенко // Советская археология. – 1956. – № 26. – С. 271–292.
15. Пятницкая церковь в Чернигове // Журнал Министерства внутренних дел. – 1848. – Кн. 5. – С. 268–271.
16. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание / А. Шафонский. – К., 1951. – Ч. 2. – 450 с.
17. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів. У 12 т. / [редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Буквар Южнорусский». Записи народної творчості. – 2003. – 496 с..
18. Чернігівський обласний історичний музей імені В. В. Тарновського, Ал – 500. Шугаєвський С. В. Церковь во имя Святой Великомученицы Параскевы, наречёной Пятницы в городе Чернигове 1858 года, августа 20 / С.В. Шугаевский. – 89 арк.
19. Шуляк В. П'ятницька церква в Чернігові / В. Шуляк // Археологія. – 1975. – Вип. 16. – С. 118–121.
20. Ясновська Л. В. Етапи архітектурно-археологічних досліджень пам'яток давньоруської архітектури Чернігово-Сіверської землі / Л. В. Ясновська // Могилянські читання 2007: 36. наук. пр. Музейники ХХ століття – дослідники української сакральної культури. – К., 2008. – С. 456–463.

Людмила ЯСНОВСКАЯ

(Чернигов)

**К истории архитектурно-археологического изучения
Пятницкой церкви в Чернигове**

В статье рассмотрены основные этапы архитектурно-археологических исследований Пятницкой церкви в Чернигове и напомнить имена исследователей, определить их вклад в изучение и реставрацию памятника.

Ключевые слова: Пятницкая церковь, реставрация, С. Шугаевский, П. О. Лашкарев, Ф. Ф. Горностаев, П. Д. Барановский, Н. В. Холостенко.

Lyudmila YASNOVSKAYA

(Chernihiv)

**To the history of the architectural and archaeological study
of the Church of St Paraskeve in Chernihiv**

The article describes the main stages of the architectural and archaeological research of The Church of St Paraskeve in Chernihiv and recall the names of the researchers to determine their contribution to the study and restoration of the monument.

Keywords: Church of St Paraskeve, restoration, S. Shuhaievskyi, P. Lashkariov, F. F. Hornostaiev, P.D. Baranovskyi, N.V. Kholostenko.